

S Z E M L E

MÉLANGES OFFERTS A AURÉLIEN SAUVAGEOT POUR SON
SOIXANTE-QUINZIÈME ANNIVERSAIRE; RÉDACTEURS:
J. GERGELY, J.-L. MOREAU, J. PERROT (FRANCE),
J. ERDŐDI (HONGRIE).

Budapest, 1972. Akadémiai Kiadó, 300 lap.

Közös francia-magyar vállalkozás az a tanulmánygyűjtemény, amely előbb az ÉFou VIII. köteteként, majd - azonos tartalommal - az Akadémiai Kiadó gondozásában Magyarországon önálló kötetként jelent meg, s amelyben 7 országból 37 szerző tiszteleg egy-egy tanulmányával a nyelvtudomány, s ezen belül az uralisztika nagy őregje, AURÉLIEN SAUVAGEOT professzor előtt 75. születésnapja alkalmából. A rendkívül sokszínű, változatos témájú írásokat tartalmazó emlékkönyvben a tanulmányok a szerzők neve szerinti ábécérendben követik egymást.

1. BÁRCZI, G.: A propos de *mind* (9-14)
A korábbi megoldási kísérletektől eltérően a szerző feltételezi, hogy a *mind* eredetileg nem névmás, hanem határozószó volt, és vitatott *-d* elemét a permi nyelvekben és a mordvinban meglévő PFU *nt* Prosec.-prolat.rag továbbélésének tekinti, a szó alapjelentését "keresztül, át, végig, az elsőtől az utolsóig" formában képzelve el.

2. BENKŐ, L.: Réflexions sur la terminologie hongroise ancienne de la navigation (15-22)
A *part* és *rév* szavak régi magyar nyelvbeli helyzetét elemezve a szerző arra a következtetésre jutott, hogy ellentétben a *part* korábbi latin, ill. a *rév* francia eredeztetésével, mindkettő észak-olasz jövevényszó a magyarban, s eredeti jelentésük "kikötő" volt. A *part* csak később - eredeti jelentéskörét fokozatosan átengedve a *rév*nek - vette fel mai jelentését.

3. BÉRENGER, J.: Les fondements théoriques de l'absolutisme dans la Hongrie du XVIIe siècle (23-28)
A francia történész szerint az abszolutizmus szónak máig rossz "mellékíze" van a magyarok számára, minthogy jelentése a Habsburg elnyomatással kapcsolódott össze. Az abszolutizmus XVII. századi magyarországi teoretikusainak munkáit számba véve részletesebben Kollonich Lipótnak a török kiűzése utáni magyar királyság újjászervezésére írott, máig kiadatlan, közel 900 oldalas tervezetével foglalkozik, kiemelve a "magyar" (tkp. horvát) főnemes szembefordulását Werbőczy Tripartitumával és a feudális anarchiával.

4. BOGDÁN, H.: Un aspect des relations byzantino-hongroises à l'époque des Comnène: les tentatives d'union personnelle entre Byzance et la Hongrie (29-34)

A szerző cikkében azzal a két kísérlettel foglalkozik, amelyek célja az ezer éves Bizánci Császárság és a fiatal Magyar Királyság egyesítése lett volna közös, árpádházi uralkodó alatt. Jól lehet mind I. Emmánuel, mind később III. Béla házassági tervei meghiúsultak, ezek a próbálkozások a korabeli Magyar Királyság hatalmi súlyának ékes bizonyítékai.

5. BOUDA, K.: Ein semantisch interessantes lehrreiches Wort von grossem Bedeutungsumfang im Jenisseischen (35-36)
KARL BOUDA rövid cikkében a jeniszeji nyelvi *bang* "Erde, Land" szó jelentéseit vizsgálja különböző szövszerkezetekben, utalva oszét, ill. ket nyelvbéli jelentéstani párhuzamokra is.

6. BÜKY, B.: Identifications erronées de prénoms en hongrois (37-44)

Téves azonosítás alatt azokat az eseteket kell értenünk, amikor a köznapi névhasználatban, vagy a tudományos spekulációkban formai hasonlóság vagy jelentésbeli összeesés alapján azonosnak tekintenek két különböző eredetű nevet. A szerző a magyar keresztnévek körében honos téves azonosításokat veszi számba érdekes és tanulságos cikkében.

7. DÉCAUX, E.: Les anciens mois hongrois (45-56)

A latin eredetű nemzetközi elnevezések mellett különösen a XVI-XVII. századi magyar nyelvből szép számmal mutathatók ki sajátos, magyar eredetű hóelnevezések. A szerző a "Szentgyörgy hava" stb. típusú, egyházi ünnepekhez kötődő hónapnevek mellett a Sylvester János által kigondolt és propagált háromféle típusú "világi" hóelnevezések sorsának alakulását kíséri figyelemmel.

8. DEMÉNY, J.: A propos du Kalevala en Hongrie (57-60)

A szerző a Kalevala magyarországi fogadtatását, a különböző irodalmi és művészeti törekvésekkel való konfrontálódásainak alakulását kíséri nyomon Ady korától (Vikár Béla Kalevala-forldításának 1919-es megjelenésétől) napjainkig.

9. DUCCELLIER, A.: Deux projets vénitiens d'assassinat du roi Zsigmond /1415-1419/ (61-66)

Velence XV. század eleji szárazföldi terjeszkedési törekvéseinek legfőbb akadályá Zsigmond Magyarországa, amely másrésről a dalmát partok birtoklásában is veszélyezteteti a köztársaságot. Zsigmond meggyilkolására két tervet is kieszeltek Velencében, az elsőt 1415-ben, a másodikat 1419-ben. A szerző korabeli okiratok alapján vizsgálja e tervek bukásának okait.

10. ERDŐDI, J.: A propos de la question de la pluralité nonmarquée de l'objet et du sujet dans quelques langues ouraliennes (67-79)

A kötetben viszonylag ritka finnugor nyelvészeti cikkek egyikeben a szerző az alany és a tárgy pluralitásának kifejező eszközeit vizsgálja az uráli nyelvekben, mindenekelőtt a csere-miszben, a zürjénben és a szölkupban.

11. FROMM, H.: Zur Klassenbildung der frühen nordischen Lehnwörter im Lappischen (81-87)

A szerző a kérdés szakirodalmának rövid áttekintésével a lapp nyelv legrégibb norvég jövevényszavait vizsgálja szótagszámuk és szövégeik szerint, abból a szempontból, hogy azok hogyan illeszkednek be a lapp ragozási stb. osztályokba.

12. GÁLDI, L.: Hongrois *gond* "pensée; soin, souci" (89-91)
Rövd írásában a szerző az ismeretlen eredetű m. *gond* szóra próbál megfejtést találni, azt a *gomolyog* igével rokonítva.

13. GERGELY, J.: Gábor Mátray folkloriste (93-106)
MÁTRAY GÁBOR a magyar reformkor egyik neves alakja és sokoldalú egyénisége, a magyar nemzeti öntudat egyik élesztője volt. Szerteágazó, sokrétű munkájából a tanulmány szerzője elsősorban népzenekutató tevékenységét vizsgálja.

14. ITKONEN, E.: A propos des voyelles réduites non arrondies de la première syllabe en tshérémissé (107-116)
A szerző egy korábbi FUF XXXI, 225-239 tanulmányának megállapításait fejleszti tovább újabb nyelvjárási adatok alapján a cseremiszi elsőszótagi illabiális redukált magánhangzó kérdésében, s arra a megállapításra jut, hogy török hatásra szórványosan létrejött a cseremiszi palatális és veláris redukált fonémák oppozíciója.

15. JOKI, A.J.: Sur la parenté des langues (117-124)
A szerző az uráli nyelvcsaládnak a földgolyó távoli pontjairól eddig mintegy 80 nyelvvel való rokonítási kísérleteit veszi számba, részletesebben tárgyalva az egzotikus kis nyelvekkel való rokonítási kísérleteket, megállapítva, hogy ezek legtöbbje a spekulatív fantázia szüleménye csupán.

16. KÁLMÁN, B.: L'expression du futur en hongrois (125-129)
A futurum kifejezésének három lehetséges formája van a magyarban: 1. a jelöletlen jövő idő, ami formálisan azonos a jelen idővel, 2. az *-and*, *-end* képzős jövő idejű alakok és 3. az összetett jövő: fog + inf. Ezek közül az első típus a legősibb, a második típus a XV-XIX. században élt nyelvünkben, és nem is volt általánosan elterjedt, a harmadik típus felerősödése szorította ki végül a nyelvhasználatból.

17. KÁROLY, S.: Les latinismes du Codex Jókai (131-136)
A szerző az első magyar nyelvű könyv, a Jókai kódex latinizmusait vizsgálja a mondattan területén: a szenvedő igék használatában, az igeidők megválasztásában, az igemódok, igenevek, igel vonzatok, a kongruencia, a hangsúlyos névmások, az alárendelt mondatok szerkesztése és a szórend területén.

18. KASSAI, G.: Endre Ady traduit par Armand Robin (137-146)
Ady francia fordítójánál azt vizsgálja a szerző, hogy milyen megoldásokhoz folyamodott Ady igekötős igéinek átültetésekor.

19. KÖPECZI, B.: François II Rákóczi et sa connaissance du français (147-164)
A XVIII. század elejének kétségtelenül egyik legérdekesebb francia nyelven író külföldi írója volt II. Rákóczi Ferenc. Hogyan tanult meg franciául? Hogyan tudott franciául? Ezeket

a kérdéseket próbálja megválaszolni a szerző, megállapításait II. Rákóczi Ferenc és Des Alleurs márki (XIV. Lajos követe) közötti levelezés publikálásával is illusztrálva.

20. KUUSI, M.: Le discours direct comme critère de datation de la poésie épique ancienne (165-174)

A finn epikus énekek korának meghatározásában egyéb kritériumok mellett a stilisztikai és mondatszerkesztési sajátosságok is felhasználhatók. A szerző a "közvetlen beszéd" előfordulási arányait vizsgálva az epikus énekekben, 71 ének relatív kronológiai sorrendjét határozza meg.

21. LOTZ, J.: Vowel Harmony in Hungarian (175-183)

A szerző teljes részletességgel és az adatok szisztematikus bemutatásával elemzi a maganhangzó-harmónia érvényesülését a magyar irodalmi nyelvben.

22. LYTKIN, V.I.: Proishozhdenie 2-go sprjazhenija udmurtskogo jazyka (185-188)

A szerző áttekinti cikkében az udmurt 1. és 2. igeragozás közötti különbségeket, majd a 2. igeragozás eredetével foglalkozik.

23. MIKÓ, M.: A propos de quelques vieux manuels de "hongrois, langue étrangère" (189-192)

A magyar nyelvnek - nem lévén nagy "kisugárzása" - viszonylag kevés olyan kézikönyve van, ami idegenek számára íródott. Az első ilyen jellegű munka 1760-ban jelent meg, s egészen az első világháborúig összesen mindössze 14 hasonló kiadvány látott még napvilágot. A szerző ezeket veszi számba cikkében, kitérve e kézikönyvek tartalmára, módszereire és hibáira is.

24. MOREAU, J.-L.: La corrélation du sujet et de l'objet en finnois (193-202)

A finn nyelvben a tárgy logikai kategóriájának nyelvtani kifejezésére három különböző morféma (acc. I. -n, acc. II. s, ill. part. -ta, -tä, -a, -ä) áll rendelkezésre. A szerző szemléletes táblázatokkal illusztrálva mutatja be e három lehetőség realizálódásainak megoszlását, összefüggésben az ige tranzitív vagy intranzitív, valamint az alany teljes vagy részleges voltával.

25. NÉMETH, J.: Zoltán Gombocz et la théorie des mots d'emprunts turks bulgares du hongrois (203-211)

GOMBOCZ ZOLTÁN turkológiai kutatásainak középpontjában a magyar nyelv bolgár-török jövevényszavainak kutatása állt. A szerző, aki SAUVAGEOT-val együtt maga is GOMBOCZ tanítványa volt, részletesen elemzi GOMBOCZ eredményeit, kiemelve nagy jelentőségűket mind a finnugrisztika, mind a turkológia szempontjából.

26. NISSILA, V.: Éléments varègues dans la toponymie de l'Est du Golfe de Finlande (213-222)

A Ladoga tó vidékének régi lakosságára nagy hatást gyakorolt a varjágok IX-XII. századi uralma. Ennek nyomait kutatja a szerző a környék földrajzi neveiben, köztük az Inkeri, Narva és Viipuri helynevekben.

27. PERROT, J.: Problèmes de structure appliqués au message (223-229)

A szerző általános nyelvészeti szempontból elemzi a szórendnek és más strukturális eszközöknek az üzenet jellegéhez való alkalmazkodását, magyar és francia példákkal.

28. RÉDEI, K.: L'évolution en hongrois des mots a structure protoouralienne et finno-ourrienne $VC_S/\bar{S}V$ et $CVC_S/\bar{S}V$ (231-236)

A szerző a PU-PFU alapnyelv VCV, VCCV, CVCV, CVCCV típusú rekonstruált alapalakjainak lehetséges morfológiai változatait vizsgálja a magyar nyelvben és elsősorban arra keres választ, hogy mi lett a sorsa a szóbelseji *s ill. *š szibilánst tartalmazó szavaknak. Megállapítja, hogy ezek olyan patológikus típusú hangalakulatokká lettek a magyarban, hogy törvény szerűen el kellett tűnniük a nyelvből.

29. RÖT, A.M.: Problems of Semaseological Research of Slang on the Paradigmatic Level (237-243)

A szerző az amerikai argó szavainak jelentéstani vizsgálatában a szavak paradigmatisz beilleszkedésének problémáit elemzi.

30. SAKARI, A.: Le verbe *saada* dans les "Soldat inconnus" de Vähinö Linna et ses équivalents dans la traduction française (245-253)

A szerző Vähinö Linna finn író Ismeretlen katona c. regényének francia fordításában vizsgálja a gazdag jelentéskörű finn *saada* ige megfelelőit.

31. SCHMIDT, K.H.: Flexion und Agglutination in der Entwicklung indogermanischer Sprachen (255-258)

A cikkben a szerző a flexió és agglutináció néhány problémáját vizsgálja az indoeurópai nyelvek fejlődése során bekövetkezett változások tükrében.

32. N. SEBESTYÉN, I.: Zur Geschichte des uralischen Abessiv-Karitivsuffixes *tta ~ *ttä (259-262)

Az uráli *tta ~ *ttä abessivus rag és fosztóképző történetéhez a szamojéd adatok áttekintésével kívánt a szerző újabb adalékokat adni.

33. SIMONNET, F.: Note sur la possibilité d'une analyse linguistique du signifié (263-270)

A szemantikai mezők kiterjedésének és összefüggéseinek vizsgálati lehetőségeit elemzi a szerző francia példákon.

34. SZATHMÁRI, J.: Les variantes de texte d'un roman de Jókai et l'évolution de la langue littéraire hongroise (271-278)

A szerző a magyar irodalmi nyelv fejlődését vizsgálja Jókai Mór Rab Ráby c. regényének különböző korú szövegvariánsai alapján. A cikk, amely egy nagyobb lélegzetű munka része, csupán a fonetikai jelenségeket tárgyalja.

35. TAULI, V.: Language as a Means (279-285)

Általános nyelvészeti tanulmányában a szerző a nyelvnek mint eszköznek a jellegével foglalkozik.

36. TOMPA, J.: Zsigmond Simonyi, le plus présent des disparus de la linguistique hongroise (287-293)
SIMONYI ZSIGMOND 1853-1919 életútjának és munkásságának bemutatásával adózik a szerző a múlt nagy tudósa ma is élő emlékének.

37. VIRTARANTA, P.: Fennougristik als Forschungsdisziplin in der Welt (295-300)
A MARTIN FOGEL 17. századi hamburgi orvos és polihisztor nyelvhasznító tevékenységével megszületett finnugrisztikának - hagyományos finn és magyar központjain kívül - ma már a világ számos pontján vannak bázisai. A szerző történeti áttekintést ad a finnugor tudományok fejlődéséről és számba veszi e tudományterület mai műhelyeit és művelőit. Az összességében is csak mintegy 24 millió főt számláló finnugorság iránti fokozódó érdeklődés okait kutatva igyekszik meghatározni a finnugrisztika helyét és szerepét is a világban.

Janurik Tamás

SZENDE TAMÁS: A BESZÉDFOLYAMAT ALAPTÉNYEZŐI

Budapest, 1976. Akadémiai Kiadó, 197. lap.

1. A nyelvi jelenségek többé-kevésbé letisztult, jól felismerhetően rendszert alkotó állománya évezredek óta szinte kínálta magát és törvényszerűségeit a vizsgálódó elme számára; a beszédfolyamat esetlegességgel, alkalmoszerű egyedi jelenségei azonban sokáig kerékkötői voltak tanulmányozásának, úgyhogy a nyelvtudomány hosszú időn keresztül ki is rekesztette kutatásaiból a beszédet, amely csak a legutóbbi évtizedekben került az érdeklődés homlokterébe. Ez hatalmasan kitágította a tudományos horizontot, s már maga ez a belső szükség is elegendően indokolhatná, hogy a rendszer felmérésekor egyre gyakrabban jelentkeztek olyan dilemmák, amelyeknek megoldására csak a rendszer működésének feltárása révén lehetett remény. A tudomány előbbrelépéséhez is nélkülözhetetlen volt tehát megkeresni és felhasználni a beszédkutatás lehetőségeit és módszereit, de SZENDE TAMÁSt nemcsak ez vezette, amikor kandidátusi értekezésének és a belőle készült könyvnek témájaként a beszédfolyamatot választotta. Helyesen ismerte fel azt a széles társadalmi igényt, amely korunk összesűrűsödött kommunikációs tevékenységében parancsolóan írja elő a nyelvésznek, hogy a nyelvi állomány újabb és újabb számbavétele helyett - még helyesebben mellette - a h a s z n á l a t lehetőségeivel, módjaival, egész mikéntjével is foglalkozzék. De felismerte, és messzemenően kiaknázta azokat a lehetőségeket is, amelyeket a legmodernebb technika nyújt a nyelvtudománynak egyrészt a beszédtevékenység vizsgálatához egzakt mérési eredményeket biztosító kísérleti műszerekben, másrészt a megállapított tények tömegének értékeléséhez a gépi adatfel-

dolgozásban. Kiterjesztette elemzését az érintkező tudományágak határterületeire is.

SZENDE a beszédnyelvészet megalapozásához kíván hozzájárulni, amikor "a beszéd mibenlétét, elemeit, működésének törvényszerűségeit, főbb társadalmi aspektusait" keresi (11), s ehhez meg kell határozni, mit ért ő *beszéd*en. Elsősorban a SAUSSURE-i *parole*-l és a CHOMSKY-féle *kompetenciával* konfrontálja saját beszédfogalom-értelmezését, mert ezeket az újgrammatikus iskola óta a nyelvhasználat valósága felé megtett közeledés kiemelkedő fokozatainak tartja. Nem is szembeszegülni akar velük, hanem "a valóság teljességére támaszkodva" akarja "meghaladni" őket.

A kommunikációban kiemelt szerepet játszó nyelvi érintkezés formái között különválasztja a beszéd fogalmától a másik nagyon jelentős nyelvhasználati formát, az írást, s így végül eljut a beszédnek mint "par excellence fonetikai jelenség"-nek az értelmezéséhez, amely tartalmában az ÉrtSz. jelentésmeghatározásai közül is csak a következőkre korlátozódik: "A *beszél* igével kifejezett cselekvés, tevékenység; a beszélés mint külső, hallható szóbeli megnyilatkozás", továbbá: "vmely közösség tudatában élő nyelvi jelrendszernek a közlésben, kifejezésben a beszélőszervek útján hangosan történő egyéni felhasználása, ill. a felhasználás eredménye". - Ezzel valóban eléggé távol került a SAUSSURE-i *parole* fogalmától, kérdés azonban, hogy a nyelvhasználatnak ilyen korlátozott területén megállapított igazságok mennyire felelnek meg a nyelvi valóság teljességének. Nem vitatható természetesen, hogy a beszédnek az írással szemben feltétlenül elsőbbsége van mind történetileg, mind pedig mennyiségileg, mégis úgy vélem, SZENDE TAMÁS alábecsüli az írás jelentőségét napjainkban, amikor az anyanyelvi (és az idegennyelvi) nevelésben is nagy teret kap az irodalmi alkotások feldolgozása, az írásbeli feladatok készíttetése, nem is szólva a szakmai oktatás és ismeretterjesztés sokkal kevésbé mintaszerű, de sajnos még sokkal inkább mintául szolgáló írott nyelvi információárasztásáról. És azt se feledjük, hogy a társadalmat egyre bonyolultabban átszövő kommunikációs csatornák - épp azok, amelyekre hivatkozva sürgetni szokták a beszédnyelvészet kibontakoztatását: a rádió és televízió - korántsem képviselik azt a spontán beszédet, aminek alaptényezőit feltárni szerzőnknek célja volt, annál közelebb állnak viszont a nyelvhasználat jegyeit tekintve a tömegtájékoztatás harmadik orgánumához, a sajtóhoz. Közöttük a leglényegesebb különbség valóban a nyelvi jelek fizikailag különböző realizációjában mutatkozik. Ha tehát a beszédet nemcsak minden más kommunikációs tevékenységtől, hanem a nyelvi kommunikáción belül is el akarjuk határolni, akkor valóban a legalkalmasabb mód a fizikai-fiziológiai oldal megragadása. Ez a megközelítés pedig, ha nem is öleli fel a beszédnyelvészet egész területét, kétségtelenül nélkülözhetetlen lényeges összefüggések felméréséhez.

2. Témája körülhatárolása után a beszéd folyamat mibenlétének feltárására fordítja figyelmét a szerző. Elhelyezi a legtágabban értelmezett kommunikáció típusai közt, kitér a gondolkodással való kapcsolatára, utal a beszédnek sajátosan

és univerzálisan emberi voltára. A kérdésben érdekelt egyes tudományágak által felvetett valamennyi aspektusból megvizsgálja a jelenséget. Összefoglalja a beszéd és a hallás fiziológiájáról és fizikájáról eddig szerzett ismereteket, valamivel részletesebben foglalkozik az információelmélet idevágó vonatkozásaival, majd a beszéd folyamat működésének irányában haladva tovább számbaveszi a nyelvi tevékenység folyamatait leíró pszicholingvisztika és a beszéd folyamat társadalmi összefüggéseit kutató szociolingvisztika eredményeit.

Könyvének ezekben a fejezeteiben (20-63. lap) az ide vonatkozó részterületek gazdag szakirodalmát tallózza végig, elsősorban azokat a munkákat emelve ki, amelyek hatással voltak rá a beszédről vallott nézeteinek kialakításában. E tudománytörténeti áttekintés révén bontakozik ki előttünk az a koncepció, amit SZENDE a beszéd folyamat mibenlétéről és működéséről magáénak vall.

A különböző eredetű fogaskerek az azonban nem mindenütt illeszkednek pontosan egymáshoz. Amikor a beszédet a kommunikáció egészében (MEYER-EPPLER és MALMBERG nyomán) próbálja elhelyezni, és egyenlőségjelet tesz a startpisztoly, a választási plakát és az ujjlenyomat közé, mint amelyek mind az emberi kommunikáció lehetséges változatai, figyelmen kívül hagy egy lényeges különbséget, épp azt, ami az információszerzőkor megkülönbözteti a *k ö z l e m é n y* felfogását és értelmezését a *n y o m o l v a s á s t ó l*. Bármily értékes információkat hámozzon is ki a nyomozótiszt egy ujjlenyomatból, az épp oly kevésbé helyezhető el kétoldalú, adót a vevővel összekapcsoló kommunikációs lánc jelkészletének elemeként, mint ahogy az elszíneződő lakmuspapír sem teremt kommunikációs kapcsolatot a kémcső tartalma és a vegyész között. Minden létező puszta fizikai jelenlétével is hatást gyakorol a környezetére, ez a valóság dialektikájából következik. E hatások a környezetet megváltoztatják, a változások fiziológiailag érzékelhetők, és gondolatilag információvá is feldolgozhatók, de primér és szükségszerű jellegüknél fogva teljesen hiányzik belőlük a *k ö z l ő* szándék, a mondanivaló. Ez az, ami a startpisztoly és a plakát esetében is teljessé teszi a kommunikációs láncot, és persze az előzetes *megegyezés*, amely a pisztolylövést is *j e l z é s s é* tette, úgyhogy az már lényegileg más, mint az öttusázó pisztolyának dörrenése. (Vö.: DEME, A beszéd és a nyelv. Bp. 1976. 14.)

Ezt a különbséget nem szokták bekalkulálni a beszéd információelméleti modellezésekor, bizonyára azért, mert a valódi közlemények jelhordozói alaki valóságukban ugyanúgy fizikai jelenségek, mint az anyagi valóság minden más fizikai eleme (különb, hogyan foghatná fel őket a címzett?), de ez a mulasztás épp a beszéd folyamat értelmezésében vezethet el lentmondáshoz. SZENDE sem tulajdonított kellő fontosságot annak, hogy a jel más, mint amit jelöl. Ezért mikor közös nevezőre próbálja hozni az egyes tudományágak és szerzők különböző terminológiáját, az információelmélet *szimbólumát* - SAUSSURE *jeiðlt*-jével azonosítva - *jelnek* magyarítja (37), s a nyelvben ennek megfelelő "jel"-nek a fonémát tekinti.

Kétségkívül csábító az információelmélet és a nyelvtu-

domány egymásra alkalmazhatóságát a fonémaállományon modellálni, hiszen a fonémák a nyelvnek olyan diszkrét, meghatározott számú és jellemző entitásai, amelyekből valószínűségyszámításokhoz már elegendő mennyiségű, de mégis beláthatóan véges számú kombináció hozható létre. Csakhogy a fonémák, e legkisebb olyan egységek, amelyeknek - SZENDE kitűnő terminusával - "nyelvi érvényük" van, önmagukban semmit sem szimbolizálnak, önmagukon kívül semmit sem tartalmaznak, még akkor sem, ha morfémaszerűen mondatba szerkesztettük is őket, pl.: "az /ø/-t ajakkerekítéssel képezzük". Ez a fonémaszint leglényegesebb különbsége a magasabb szintekhez képest (vö. pl. "ø is jön"). Ebből viszont az következik, hogy az egyes fonémákra és a belőlük létrehozott kombinációkra ("aggregátumokra") megállapított hírértékek, újdonságértékek, valószínűségi mutatók stb. (43-46) aligha szolgálhatnak bármiféle "átszámítás" árán is modellül abban, hogy az információelméletet miképpen alkalmazzuk a morféma vagy épp a szövegalkotás szintjén. Véleményem szerint SZENDE TAMÁS túlságosan leegyszerűsíti a nyelvet is, működését is, kijelentve, hogy "A fonémán túli nyelvi szinten megjelenő egységek, a szavak információelméleti szempontból egyenlőtlen terjedelmű összefüggő szimbólumcsoportok", amelyek az alegységek információelméleti jellemzőinek összegezésén túl terjedelmi, szemantikai és elozslási jelenségeik közötti összefüggésekkel "bővülnek ki" (47). Egyszerűen nem tartom összemérhetően azonos minőségű dolognak például a "másodpercenkénti valószínűségi információáramlás"-t, ha "A pő, ha engemély kimdr / De mindegegy, ha vildagdr..." Karinthy-sorokban, vagy mondjuk a déli rádióhírekben vizsgáljuk, - különös tekintettel arra, hogy "az emberi kommunikáció a szó társadalmi értelmében gondolati tényezők információközvetítését jelenti" (21). (S van-e máshol értelme az emberi kommunikációnak, mint a társadalomban?)

Mielőtt rátérne tulajdonképpeni tárgyára, a beszédflowamat alaptényezőinek meghatározására, mintegy az általa kialakított beszédfogalom summázásaként állást foglal SZENDE TAMÁS a beszéd és a nyelv viszonyának kérdésében is (63-68). Szerinte ilyen v i s z o n yról beszélni képtelenség, mert a beszéd magában foglalja annak nyelvi tartalmát, és nem más, mint a nyelv egyik esete - szemben az írással és más, a nyelvet felhasználó érintkezési formákkal. (Itt úgy tűnik, mintha a bevezetőben mondottakhoz képest valamelyest rehabilitálná az írást, mint "a nyelvinek ... szuverén megnyilvánulási módját"-t).

3. SZENDE TAMÁS művének gerince a 3. és 4. fejezet: ezekben összpontosul az, amivel e tárgykörben a maga részéről járul hozzá a nyelvudományhoz. Az "elem" fogalmának rögzítése után meghatározza a "nyelvi érvény"-t, mert előzetes általános definíciója szerint "A beszédflowamat eleme legáltalánosabban olyan fiziológiailag létrehozható, illetőleg észlelhető jelenség, amelynek nyelvi érvénye van" (70). Mivel a beszédet elsősorban fonetikai jelenségeként fogja fel, magától értetődik, hogy az elemeit is e fonetikai alapról kiindulva tárja fel. Ezek szerinte a beszédhang, a szupraszegmentális tényezők, a szünet és a kifejező mozgások, amelyek közül az igenlés és a tagadás fejmozdulatát kompenzáló, nyelvi eleme-

ket helyettesítő értéküknél fogva ugyancsak nyelveknek tekintti. A beszéd folyamat működése pedig nem más, mint "az alaptényezők szerkesztettsége és szerveződése".

A beszédhangot – mint beszédbeli hangot – vizsgálva érdeklődésének középpontjában a fonémát tartja. Ezt olyan szubsztanciának látja, amelyet a képzési mozzanatok által kialakított, egy időben, együttesen megjelenő hangtulajdonságok egyiséggé szerveződésük révén hoznak létre, s amely szubsztanciák a beszédben elemként funkcionálva alkalmasak arra, hogy "nyelvi közléseket alkossanak" (78). A hangtulajdonságok – a fonéma disztinktív jegyei – egymással szervesen összefüggnek a fonémán belül, s a hangfolyamatban szekvenciális kötöttségeket jelentenek az egymásra következő fonémák számára. – Meg kell jegyezni, hogy a különben helytálló megállapítás számára nem a legmeggyőzőbb bizonyíték a magyar hangrend és illeszkedés törvénye. Nemcsak azért, mert túlságosan specifikus a fonémák szekvenciális kötöttségének általánosabb érvényéhez képest, hanem főleg azért, mert e törvény a magyarban is csak a morfémaállomány adta lehetőségeken belül fejtheti ki hatását. Azt előidézhetheti, hogy a *cipő+ndl* alakkal szemben a *cipő* komparatívusza *cipő+ndl* alakban hangozzék, de azt már nem írhatja elő, hogy a *cipő+ért* fonémasornak meg egy *cipő+dr*t feleljen meg, már történetesen nyelvi érvénye a magyarban nemcsak az *-ért* hangkapcsolatnak, hanem az *dr*t-nak is van, csak épp nem állíthatók korrelációba egymással. Túlzott önállóságot, a valóságosnál magasabb szintű funkciót kell tulajdonítanunk a fonémáknak, ha szerveződésüknek törvényszerűségeit kizárólag a fonémaszinten próbáljuk értelmezni, s figyelmen kívül hagyjuk a fölöttes szint organizáló szerepét.

Hasonló hibába esik SZENDE, amikor a fonéma funkcióját a jelentésmegkülönböztetésben látja. TWADDELL meghatározását messzemenő egyetértéssel ismertetve jut el arra a megállapításra, hogy a *vaj, baj, zaj, haj, faj* szavak tanúsága szerint "a pusztá szökezdett elégséges volt különféle jelentések biztosításához" (83). Ehhez csak egy kérdést: miért nem elegendő újabb jelentések biztosításához a szökezdett megváltoztatása a *caj, laj, paj* hangsorokban, holott a *v-c, v-l, v-p* fonológiai oppozíciója más hangsorok alapján könnyedén bizonyítható: *cívódik-vívódik, lak-vak, pilla-villa*. Vagy mégsem csak a fonémán múlik, hogy a jelentés megváltozik-e (vagy csak megszűnik)? Én úgy látom, hogy amíg a nyelvhasználat egy hangteszt jelentéshez kapcsolva, egységként nem szentesített mint jelet, a benne elkülöníthető fonémák képtelenek úgy szerveződni, hogy az "aggregátum"-ban jelentések "jelenjenek meg". Az ilyen hangkapcsolat nyelvi érvénye nem haladja meg az egyes fonémák egyenkénti nyelvi érvényét.

Azt is elhamarkodott kijelentésnek tartom, hogy "fonéma csak ott van, ahol a jelentésmegkülönböztetés kizárólag a fonémában van" (92), hiszen pár oldallal korábban fejtette ki, hogy a beszédpartnerek folyamatos érintkezésében a beszéd folyamat megelőző vagy következő szakaszai is eltérő jelentéseket tehetnek lehetővé (81). Ráadásul egészen nyilvánvaló,

hogy fonéma ott is van, ahol jelentés egyáltalán nincs. A jelentésnek a fonéma meghatározásába kritériumként való bevonása tehát semmiképp sem indokolt.

A fonéma funkcióját illető nézeteink eltéréseivel együtt leszögezhetjük, hogy a beszédhangról írott fejezetrészek a könyv legérdekesebb és legértékesebb lapjai közé tartoznak. Kritikus megrostálás után alkotó módon használja fel az arra érdemesnek talált szakirodalmat (pl. a makro- és mikrofonémák elméletét), s a korábbi rendszerezéseket saját kutatásaiból is továbbépítve meghatározza a magyar fonémák és beszédhangok állományát, majd a fonémákat disztinktív jegyeik alapján mátrixban ábrázolja, a beszédhangokat pedig az őket megkülönböztető szubsztanciális mozzanatok rögzítésével jellemzi.

Kár, hogy a sajtónak a könyvben különben nem is túl gyakran munkáló kisördöge épp a megkülönböztető jegyeket tartalmazó táblázatot tisztelte meg kitüntető figyelmével (96). Mi másnak róhatnánk fel, hogy míg a [+elöl] jegyű /i/, /i:/, /y/ /y:/ esetében redundáns módon jelölve van a [-hátsó] tulajdonság is, az /o/, /u/, /ø/ és /y/ jegy-nyalábjában nincs jelölve az ajakkerekítés, ezt pedig semmiféle takarékosági szabály nem indokolja. SZÉPE GYÖRGY idézett tanulmányának szegmentális megszorítása szerint is: "a labiálisok között nincs alsó nyelvvállású" (ÁNYT. VI. 395.), ez azonban nem jelenti azt, hogy nem alsó nyelvvállásúak közt ne volnának illabiálisok. A pongyolaság eredményeképpen az /i/ és /y/ disztinktív jegyei teljesen azonos nyalábot mutatnak, s persze nem különböztetnek meg semmit. Az /o/ jegyei közül pedig még a [-a] is törődött, aminek eredményeképpen erről a fonémáról csak annyit árul el a táblázat, hogy "nem felső nyelvvállású, nem elöl, hanem hátsó képzett rövid mgh", ettől azonban még lehetne (a) vagy /a/ is. S feltehetőleg azt sem gondolta komolyan SZENDE TAMÁS, hogy az /ø/ és /ø:/ alsó nyelvvállású...

Apróság, legszívesebben elnézésnek nevezném, de nem hagyható szó nélkül, hogy miért konstruál SZENDE TAMÁS elméletet annak indokolására, hogy az [ng]-t nem absztrahálhatjuk /n/ fonémává. Ez a kérdés joggal merül fel az angolban, ahol a "singing" valóban [sinin]-nek hangzik, de a magyarban az első nazális okkluzióját szabad füllel is jól hallhatóan követi a gutturális zár felpattanása, mégpedig nemcsak szótagoláskor (ezt nem tartja kielégítő kritériumnak Szende), hanem abszolút szövegen is. A kérdést a magyarban feltenni körülbelül akkora képtelenség, mintha a "mintha" [th]-járól akarnánk bebizonyítani, hogy az nem aspirált /th/, vagy a "Lánchíd" [ch]-jából tételeznénk fel a magyarban egy [x] fonémát. Itt a kérdés csak az lehet, hogy az "ng"-vel és "nk"-val jelölt ejtések közül miért nem tételezünk fel egy /n+/g/, ill. /n+/k/ fonémakapcsolatot; a válasz pedig az, hogy a magyarban az [n] csak mint beszédhang létezik, az /n/ fonéma helyzeti variánsaként.

A beszédfolyamat szuprasegmentális tényezői között az időtartamot, a hangmagasságot és hanglejtést, az intenzitást és hangsúlyt, a junkturát tárgyalja SZENDE TAMÁS, valamint a

mellékjelenségeket (suttogás, raccsolás, aspiráltság, nazalizáltság, palatalizáció). "Szupraszegmentális tényezőknél a közlemény szemantikai zónáját nem érintő, a közlemény egyszerre több szegmentumával kapcsolatos, szekvencia vonatkózású jelenségeket értem" – mondja (kiemelés az eredeti szerint, 105).

E definíció és az előzmények alapján nem egészen világos, hogy miért itt, az időtartammal foglalkozó részben kapott helyet a beszédhangok időtartamának részletes tárgyalása. Miért tekintendő szupraszegmentális tényezőnek valamely beszédhang hosszúsága, ha 1/ kikötöttük, hogy egyik szupraszegmentális tényezőt sem kapcsolhatjuk egyetlen szegmentumhoz (104), de 2/ SZENDE nem látja meggyőzőnek azt a rendszert, amely "számon tartja ugyan a hosszú magánhangzókat, de a hosszú mássalhangzókat két azonos rövidebbé változtatja vissza". (78) Ennek az el nem fogadott rendszerezésnek lett volna épp az a legfőbb érve, hogy a mássalhangzók hosszúsága "a morféma tulajdonsága" (DEME: Népr. és Nyelvtud. XV-XVI, 93). Am ha ezt elvetettük, s az időtartamot mindenképpen a beszédhang jellemzőjének tartjuk, akkor máris hozzákötöttük az adott egyetlen beszédelemhez, s együtt is kellene szegmentálnunk vele.

A junktura besorolását illetően ugyancsak nem vagyok meggyőzve arról, hogy nem lett volna-e helyesebb a következő alaptényezővel, a szünettel egy csoportban vizsgálni. Igaz a junktura nem határozható meg más elemekkel való kapcsolatától függetlenül, hiszen mindig két elem egymástól való elhatárolásában jelenik meg, de szünet is csak ott van, ahol van minnek szünetelnie. A hangsúlytól, a hanglejtéstől, sőt az időtartamtól is elválasztja viszont a junkturát, hogy míg azok mindig a hozzájuk kötődő beszédhangokkal egyidejűleg jelentkeznek, a junktura glottális zára viszont kizárja valamely fonéma egyidejű hangoztatását. Egyáltalán: nehezen tudom a junkturát mint a szegmentálás megvalósítóját annak bármelyik formájában is szupraszegmentálisnak elfogadni.

Ellenkezésre késztet a fentebb idézett definíciónak az a korlátozása is, hogy a szupraszegmentális tényezők nem érintik a közlemény szemantikai zónáját. A hanglejtés esetében SZENDE maga emeli ki, hogy "a hanglejtés és a közlemény struktúrája között szoros összefüggés van" (115). Furcsa, hogy nem veszi észre: épp a közlemény tartalma (a szemantikai zóna mondat szintű működése) szabja meg a mondat struktúráját is, hanglejtését is.

A hangsúlyra vonatkoztatva érthetőbbé válik a definícióbeli követelmény, amint kiderül, hogy SZENDE kizárólag a szóhangsúlyt értelmezi a beszéd alaptényezőjeként: "Mondatot hangszóly – olyan értelemben, ahogy morféma önálló egységként van a fonémával szemben – nem létezik. A mondat hangsúly nem egyéb, mint a nyomtaték speciális szerveződése a mondat szintjén." (120. Kiemelés az eredeti szerint.) A magyarban a szóhangsúlyozása valóban nem érinti a szemantikai zónát: a rosszul

hangsúlyozott szó legföljebb csúnya, de még értelmes. De már a mondathangsúlynál kisebb egység, a szólamhangsúly "szerveződése" sem képzelhető el a szemantikai vonatkozások bevonása nélkül, hát még a teljes mondaté.

A beszédészület elemzésének értékét nagymértékben emelte, hogy SZENDE TAMÁS itt jórészt saját kísérleteire alapozva és azokkal illusztrálva adta elő megállapításait, s értékes ismereteket nyújt a magyar beszédnek e meglehetősen kevésbé feltárt területéről.

A kifejező mozgásokat azonban nézetem szerint még határozottabban el kellett volna különíteni a beszéd folyamat tényezőitől, mivel ezek Szende megállapítása szerint sem nyelvek. Ő ugyan az 'igen' és 'nem' jelentést hordozó fejmozdulatokkal kivételt tesz mint *kompensátorokkal*, de ha ezeket elismerjük "nyelvibb"-nek, akkor elismerhetnénk a begörbített mutatóujj 'gyere ide' értékű mozgását, a 'nem érdekel' vállmozdulatát, és nincs is megállás. Ha a beszéd "par excellence fonetikai jelenség" ezek nem férhetnek bele, s elemzésük épp úgy nem tartozik a nyelvtudomány területére, mint a kommunikáció szempontjából ugyancsak jelentős festményé, vagy a baletté.

A beszéd folyamat működéséről szóló fejezet van hivatva igazolni az előzményekben megállapított beszédelemek realitását, működésüket téve meg próbakőnek. Ezek az oldalakon jórészt a spontán beszédre vonatkozó, korábban már publikált (NytudÉrt. 81. sz.) vizsgálati eredményeket használja fel a szerző. Az olvasónak azonban nem feltétlenül van kéznél a korábbi életmű egésze, nem ártott volna tehát itt is röviden kitérni arra, hogy az adatokat milyen vizsgálati anyagon, mely elvek szerint alakított kutatási módszerekkel nyerte, sőt némi szövegmutatvány ide is ideilletett volna. Mindez a terjedelmet csak kevéssé, de annál inkább növelhette volna a közölt számadatok információ-gazdagságát.

Arra már korábban is utaltunk, hogy a nyelv működését SZENDE némiképp leegyszerűsítve ábrázolja, s véleményünket megerősítik most ilyen kijelentései: "a beszéd - nagyobb időegységek vonatkozásában - sztochasztikus folyamat. Elemeinek előfordulása egyben ennek a folyamatnak a működése, az elemek eloszlása pedig működésének módja." (114.) Szende úgy véli, hogy "A beszéd folyamat adottságai önmagukban nem írják elő a kutatónak, melyik ösvényen induljon el": azon-e amelynek kiindulása szerint "adva vannak bizonyos alapelemek, amelyek nagyobb egységekbe állnak össze", vagy a másikon, amely "a beszéd tényeinek a nagyobb elemek felől elemekre való lebontása". Ő az előbbit választotta, de ez a választás olykor paradox helyzetekbe sodorta. Mert ahogy a beszédelemek magasabb szerveződési formái felé indul tovább, következő fokozatként a szótagot találja maga előtt, s ezt el is fogadja, mint a beszédnek a fonémák után következő nagyságrendű egységét. Indoka: a szótag "legnagyobb közös osztója" a szónak is, a morfémának is, a frázisnak is (155). - Bármilyen képletesen alkalmazom is e matematikai fogalmat, megítélésem szerint a morfémának egyáltalán nem osztója a szótag, de még a szónak sem feltétlenül: a 2 morfémányi *lép+j, ül+sz*, a három morfé-

más *ért+s+d* stb. csak egyetlen szótagot alkotnak, s egyáltalán nem szótag a "s", pedig önálló alakú kötöszó; és megfordítva: ha szónak és morfémanak közzös osztója volna a szótag, akkor "asztalos" szavunk egy *asza* szótöböl és egy *-los* toldalékból szerveződött volna? Mindenesetre, ha a teljes közlemény felöl közelítette volna meg többször is idézett és több szempontból kiaknázott példáját ("Aj, a nőkebeli idióta / A Jenőke belül idióta"), észre kellett volna venni, hogy a második sorban a jelentés nem által változik meg, hogy eltoljuk a szótaghatárokat, hanem a szótaghatárok áthelyezésének lehetősége van alárendelve a szövegösszefüggésbe tartalmilag beilleszthető szóalaknak. Az "A jen őke belül idióta" is tökéletesen megfelel a magyar szótagalkotási szabályoknak, ezt a kombinációt mégsem engedjük meg magunknak.

A beszéd és a nyelv viszonyának korábban már érintett SZENDE-féle megítélésével nem áll ellentétben az, hogy miután a beszéd elemei első helyre állította a *b e s z é d h a n g o t*, a beszéd folyamat működését a *f o n é m ö k* és *f o n é m a k a p c s o l a t o k* előfordulásának és használatának statisztikai felmérése révén kívánja feltárni. Anélkül, hogy kétségbevonnánk ezeknek a karakterisztikus jelenségét a beszéd folyamatban, be kell vallanunk: hiányoljuk a *b e s z é d h a n g o k é s k a p c s o l a t o k* hasonló mélységig hatoló vizsgálatát. Az az érzésem, hogy a beszédnek - különösen a spontán beszédnek - éppen a fonetika arculata sokkal jobban kidomborodott volna, ha párhuzamba állíthatnók mondjuk a gyakorisági sorrend szerint 53. helyen álló, 0,01 % gyakoriságú /c/ és a zéró gyakoriságú, SZENDE sorrendje szerint utolsó, 64. helyen álló /c:/ fonémaelőfordulásokat, valamint a 0,138 %-os gyakoriságú /tj/ - sorrend szerint 168. - fonémakapcsolatot a valóságosan realizálódott [c], [c:] beszédhangok előfordulásaival. (NB. Egy-két mondatot arra is jó lett volna fordítani, honnan tudja a szerző, hogy a vizsgált szöveganyagában egyformán zéró gyakoriságú hat fonéma közül melyiket illeti meg a sorrendben az 58., melyiket a 64. hely.)

A beszédelemek szerveződésének legmagasabb nagyságrendű egységéként röviden foglalkozik SZENDE a fonemikus frázissal; ennek fonetikai kritériuma csupán az egyetlen, egységes hangjelzésforma; SZENDE értelemmegkülönböztető szerepet tulajdonít neki, amit alaposabban át kellene még gondolni, megint a szöveg felöl megközelítésben is, valamint azt is, hogy mennyiben nevezhető ez a fonetikai egység - LIBERMAN nyomán - "a természetes légzési csoport archetípusának" (160). Túl rövidnek tűnik a frázis ahhoz, hogy fiziológiai alapját egy kilégzési szakaszban kereshessük, különösen, ha egybevetjük SZENDE-nek azzal a nagyon plauzibilis mérési adatával, hogy a spontán beszéd folyamatban az összes szüneteknek (beleértve a tagmondatok és mondatathárok szüneteit is) csupán 58%-át használjuk fel egyidejűleg belégzésre. (134.)

A munka utolsó fejezetét a beszédnormának szenteli a szerző (161-172). A beszédnormára vonatkozó elméletek tölc megszokott lelkiismeretes ismertetése után kitér a norma társadalmi szükségyszerűségére, változandóságára. Elhatárolja a normát az átlagtól, s végül megállapítja, mikor lehet normatívnak tekinteni a beszédhangok képzését.

4. Ha ebből az ismertetésből, amely helyenként talán jobban hasonlít vitacikkre, elsősorban az tűnik ki, hogy egyes kérdésekben eltér a véleményem SZENDE TAMÁSétól, annak oka nem egyéb, mint hogy más-más szemléleti alapról elindulva és eltérő módszerekkel közelítünk a nyelv és a beszéd megismerése felé. Ettől függetlenül és ezzel együtt: gondolatébresztő könyvét a szakma jelentős nyereségének tartom, mert színvonalasan összegezi a tárgykörre vonatkozó eddigi tudományos ismereteket, amelyekhez aztán saját kutatási eredményeiből maga is jócskán hozzátesz. Külön erényként kiemelendő, hogy mondandóját világosan megszerkesztve, áttekinthető módon taglalja, majd az egészet megerősítendő nagyon logikus és lényegretörő *Összefoglalással* zárja.

A kiadvány tudományos értékét a könyv végére illesztett gazdag bibliográfia tovább emeli.

M. Korchmáros Valéria

KARL KONT: KÄÄNDSÖNALINE OBJEKT LÄÄNEMERESOOME KEELTES

ENSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituudi Uurimused
IX. Tallinn, 1963. 234 lap.

1. A mű a szerző kandidátusi disszertációjának átdolgozott és kiegészített változata. Célja, hogy áttekintést adjon a deklinált névszói tárgy alakrendszeréről és funkcióiról a mai balti finn nyelvekben, s egyúttal nyomon kövesse ezen alakok és funkciók történeti fejlődését is, ezúton tisztázva a vizsgált nyelvek, ill. nyelvjárások adott részstruktúrájában megnyilvánuló eltérések okait. A munka alapjául szolgáló korpusz igen nagy és sokrétű: régi irodalmi nyelvi, népköltészeti, mai szépirodalmi és nyelvjárási szövegekből tevődik össze. A szerző az észt és a finn (a déli, ill. az északi csoport első számú képviselője) vonatkozásában törekedett arra, hogy szisztematikusan valamennyi nyelvjárásból bemutasson példamondatokat; a többi balti finn nyelv nyelvjárásaiból csak akkor hoz példákat, ha az egyes nyelvjárások között a téma szempontjából lényeges eltérések vannak.

2.1. A munka a következő fejezetekre tagolódik: Bevezetés (7-41); I. Magának a névszói tárgynak és alaptagjának szemantikai természetétől függő tárgyi alak (42-109); II. Az alaptag alakjától függő tárgyi alak (110-178); III. A tárgyként szereplő szó szófaji hovatartozásától függő tárgyi alak (179-186); Összefoglalás (187-192); orosz nyelvű rezümé (193-213); Irodalom és rövidítések (214-227); A nyelvek és nyelvjárások rövidítései (228-232).

2.2. Mint a fejezetcímekből is sejthető, a szerző ún. hagyományos módszerekkel és terminológiával dolgozik, ezt kritikus szellemmel és maximális alapossággal párosítva. A bevezetésben a balti finn tárgy fogalmának tisztázására törekszik, ami egyrészt a kategória eddigi általános meghatározá-

sainak nem kielégítő volta, másrészt a balti finn nyelvek struktúrájának bizonyos speciális sajátosságai miatt nem könnyű feladat. KONT nem tekinti céljának, hogy a (balti finn) tárgy valamely gyökeresen új szempontú definíciójával szolgálgjon. A kérdést az említett nehézségeket szem előtt tartva közelíti meg: egyfelől a nyelvi tények és a tárgyra vonatkozó általános jellegű megállapítások konfrontálásával, másfelől a tárgy és más mondatrészek (alany, határozó, jelző) háttérterületeinek tüzetes vizsgálatával.

Kimerítően taglalja az ige tranzitivitásán alapuló megközelítés (más nyelvcsaládokban is felmerülő) közismert problémáit. A tranzitív, ill. intranzitív igék éles elhatárolásának lehetetlenségét többek közt egy pregnáns példával, bizonyos mozgást jelentő balti finn igéknek a tranzitivitás/intranzitivitás viszonylatában megnyilvánuló eredeti neutralitásával illusztrálja: észt *nina jooksis verd (vere välja) — ninast jooksis verd (veri välja)* (38).

Kitér a tárgy jelentéstani szempontú osztályozására irányuló általánosan és kevésbé ismert (W. GRÜNTHAL, A. NOREEN nevéhez fűződő) kísérletek kritikájára. Valamennyi felosztásra nézve megállapítja, hogy az egyes kategóriák nem azonos szemponton alapulnak. Hogy az egységes szempont mi lehetne, arra nézve KONT nem tesz konkrét javaslatot.

Pedig a tárgy jelentéstani szempontú vizsgálatára éppen a balti finn nyelvekben igen nagy szükség lenne több okból is, amelyek kifejtésével KONT rátér a tárgy és egyéb mondatrészek elhatárolásának kérdéseire. Egyrészt, mivel a partitívus funkciói között megőrizte az eredeti adverbialis-lokálisat (a később kifejlődött partitívus causae-ról, ill. a partitívus causae et objectivusról nem beszélve), másrészt, mivel a balti finn nyelvekre jellemző totális/parciális struktúra a tárgyon kívül az alanyra (és a "predikatívumra") is kiterjed, bizonyos esetekben igen nehéz elhatárolni a tárgyat alakilag az alanytól és a határozótól.

Az egyes mondatbeli szerkezet típusok genetikus viszonyának lezáratlan kérdésével kapcsolatban igen érdekesen fejtegeti a szerző, hogy a balti finn nyelvek tárgya és határozója a különböző jelentésfunkciók kifejezésében párhuzamosságot mutat, és ebben a tárgy archaikusabb természete mutatkozik meg. Úgy véli, a balti finn nyelvek igebővítményeinek tárgyra és határozóra való felosztása mögött a mondatrészek fejlődésének két történeti szakasza rejtőzik. A tárgyban nyilvánul meg az eredetibb rendszer, amelyben különböző viszonyjelentések alakilag differenciálatlanul fejeződnek ki, a hangsúly az ige és a bővítmény szoros kapcsolatára, a viszony kvantitatív oldalára esik. A később kialakult formai sokféleséget a határozók körében használták fel, viszonyjelentéseinek differenciált kifejezésében. Ugyanez a párhuzamosság adnominális szerkezetekben is megfigyelhető. A balti finn nyelvekben a jelző állhat az ún. grammatikai esetekben, de lokális esetekben is. A lokális esetekben álló jelzőben differenciáltan jut kifejezésre a bővítmény viszonyjelentése: észt *maja metsas, tee linna, kivist maja* stb. (16). A nominatívusi és a genitívusi jelző esetében ezek a viszonyjelentések a jelzőn alakilag nem differenciálódnak: észt *metsamaja, linnatee, kivimaja*

stb. (uo.). A nominativus, ill. a genitivus a jelzőként használt szó jelentésének határozottságát, ill. konkrétságát minősíti; tehát az adnominális szerkezetek kifejezése terén is megvan az a tartomány, ahol megnyilvánul az alaptag és a bővítmény viszonyának kvantitatív oldala. KONT kapcsolatot lát ezen párhuzamok, valamint más finnugor nyelvek (mordvin, mari, komi) azon vonása között, hogy mind a tárgy, mind a névszói jelző esetében alakilag elkülönítik a határozatlan bővítményt a határozottól.

A határozott/határozatlan oppozícióval a szerző eljut ahhoz a tényezőhöz, amely a finn-volgai periódusban alapot adott a tárgyas viszonyok kifejezésének kétalakúságára, és így a totális/parciális struktúra kialakulásának kedvező bázisa lehetett.

A bevezetés végkövetkeztetése: a balti finn mondatrészek meghatározásában az alak, a jelentés és a függőségi viszony csak együttesen szerepelhet kritériumként, olykor (pl. összetett igealakú passzív szerkezetek esetében) azonban ezek sem nyújtanak elegendő támpontot.

2.3. I. Magának a névszói tárgynak és alaptagjának szemantikai természetétől függő tárgyi alak

A fejezet címéből két alfejezetre következtethetnénk, a szerző azonban hetet vonultat föl: 1/ Az egész és a részt jelölő tárgy; 2/ Az igében megnyilvánuló cselekvés terminativitását és kurzivitását jelölő tárgy; 3/ A jövő és a jelen elkülönítése a tárgy alakjának segítségével; 4/ A határozatlanság kifejezése a parciális tárggyal; 5/ Rezultatív és irreultatív igék; 6/ A prefixális természetű határozók szerepe a rezultatív ige és a teljes tárgy kapcsolatában; 7/ Fejlődési eltérések a totális és a parciális tárgy használatában a balti finn nyelvekben.

Az alcímek tartalmazzák azokat a fő oppozíciópárokat, amelyek köré a fejezet anyaga szerveződik; rész/egész; terminativitás/kurzivitás; rezultativitás/irrezultativitás; határozottság/határozatlanság. Ezen oppozíciópárok között szoros kapcsolat van.

A rész/egész oppozíció a parciális/totális tárgy váltakozásában mutatkozik meg; ugyanez fejezi ki az ige kurzivitását/terminativitását, mivel a balti finn nyelvek grammatikai felépítésében hiányoznak azok az alak jelölő elemek, amelyek elkülöníthetnék a kurzív, aspektualitására nézve imperfektív igtét a terminatív, perfektív aspektusú igtétől. (A kurzív/terminatív műszó A. NOREENTől származik, az imperfektív/perfektív a szlavisztikai szakirodalomból). A "rezultatív" akciójegy a (perfektív) terminatív ige akciójegy, az "irrezultatív" az (imperfektív) kurzívé.

A balti finn nyelvekben KONT kutatásai szerint akkor használnak teljes tárgyat, amikor a tárgyként szereplő dolog az igében megnyilvánuló cselekvésnek egészében alárendelődik, és/vagy a cselekvés befejezett, ill. a jövőben fejeződik be, a tárgy viszonylatában pedig rezultatív.

Parciális tárgy használatos akkor, ha a tárgyi szerepű szóval jelölt dolog az igében megnyilvánuló cselekvésnek részben vagy fokozatosan rendelődik alá, és/vagy a cselekvés befejezetlen, a tárgy viszonylatában irrezultatív; a parciális

tárgy mindig határozatlan részt fejez ki.

Itt jegyezzük meg, hogy nem értünk egyet KONT azon polemizáló észrevételeivel, amelyek N. DENISONnak a totális tárgy határozott részt jelentő funkciójáról vallott véleményére vonatkoznak. N. DENISON az ún. partitív szavak kapcsán, az oszt-hatóság-oszthatatlanság fogalompárból kiindulva szembeállítja a határozatlan részt jelölő parciális tárgyat a határozott részt, ill. egészt jelölő totális tárggyal. Szerinte a parciális/totális tárgy használatát elsődlegesen a határozottság/határozatlanság, nem pedig a rész/egész oppozíció szabályozza. N. DENISON példái: finn *Eilen osti hän uudet kirjot; hän osti uudet kengät* stb. (75), ahol a *kirjat* és *kengät* teljes tárgy határozott részt fejez ki (a határozottságot a jelző aláhúzza).¹ KONT e tárgyakban egészt jelölő teljes tárgyat lát, okfejtésében azonban nem a nyelvi struktúrából, hanem a cselekvő lehetséges szubjektív meg gondolásaiból indul ki. A szerző kimutatja, hogy a (1) rész/egész oppozíció és a (2) kurzív/irrezultatív ill. terminatív/rezultatív oppozíció a mai nyelvhasználatban szorosan összefonódik; (1) elsődlegesebb, a (2) nyelvtörténeti kialakulásának alapja, (2) viszont a mai balti finn nyelvekben kiterjedtebb és meghatározóbb.

Bár a balti finn részt jelölő parciális tárgya a totális tárggyal való rendszerszerű váltakozása miatt nem felel meg a mordvin részt jelölő ablativusi ún. indirekt tárgynak, gyökerük egy: az uráli alapnyelvi, elkülönülést, elválást kifejező ablativus. A mordvinban a totális/parciális oppozíció helyett a tárgy és az ige viszonylatában a határozott/határozatlan oppozíció vált rendszerszerűvé; ez az oppozíció tette lehetővé a már a finn-volgai periódusban létező partitívusnak a balti finn nyelvek külön életében a rész/egész oppozíció kifejezéséhez vezető végső kifejlődését.

A rész/egész oppozíció kifejezése az esetrendszer segítségével a többi finnugor nyelvtől idegen jelenség, nem az viszont egyes indoeurópai, pl. szláv nyelvekben. Ha a balti finn partitívus funkcióit és használatának feltételeit összevetjük a (balti) szláv genitivus bizonyos jelentéskörével és megfelelő feltételeivel, meg kell látnunk szinte teljes megfelelést. A balti és a többi szláv nyelv nominativus, accusativus/genitivus-partitívus oppozíciója a balti finn totális/parciális oppozíciójával azonos jellegű, de annál korlátozottabb. A partitív/nem partitív oppozíció a szlávban is kapcsolatos a határozatlan/határozott oppozícióval. Ez utóbbi oppozíció a balti finn parciális/totális tárgyban extenzív módon jut kifejezésre, hisz lényeges szerepe volt a parciális/totális struktúra átfogóvá válásában.²

¹DENISON, N.: The Partitive in Finnish. Hki 1957. 140. 1.

²Vö. DEZSŐ LÁSZLÓ: Szerbhorvát-magyar kontrasztív nyelvtan. Újvidék, 1971. 22. 1.

A balti finn rész/egész struktúra tehát balti szláv nyelvek hatása mellett fejlődött ki. Az archeológia tanúsága szerint a balti finnek és a balti szlávok az i.e. II. évezred óta azonos területen élnek, s ez mindkét irányban egyező fejlődésfolyamatokat idézett elő a nyelvek szerkezetében.

KONT a balti finn aspektuskutatások történetéből R. SAXÉN és M. SADENIEMI kutatásait emeli ki; megjegyzi azonban, hogy SADENIEMI a partitívus parciális funkcióját nem különíti el a kurzívtól, SAXÉNNál pedig az irrezultatív/rezultatív oppozíció háttérbe kerül a kurzív/terminatív mögött, holott az előbbi oppozíció N. DENISON statisztikája szerint a finn irodalmi nyelvben pl. fontosabb szerepet játszik a parciális/totális tárgy váltakozásában, mint az utóbbi. KONT véleménye szerint azonban még nem rendelkezünk kellően egzakt szemantikai kritériumokkal annak eldöntésére, hogy a két oppozíció közül melyik az elsődleges; ő a szintaxis szempontjából megelégszik a két tényező összefonódásának megállapításával.

Az 5. alfejezetben a szerző csoportosítja a balti finn igéket aszerint, hogy alapvetően irrezultatív/kurzív, ill. rezultatív/terminatív aspektusú cselekvést fejeznek-e ki. A balti finn igék többsége rezultatív. Ezen igék zöme mellett a totális vagy parciális tárgy paralell jelenhet meg. Az irrezultatív/kurzív igék esetében az ilyen párhuzamosság ritka. KONT az irrezultatív igéket használatuk áttekinthetősége céljából négy, többé-kevésbé homogén szemantikai csoportra osztja.

Azok a prefixális jellegű határozók, amelyek kurzív igéket terminatívva, intranszitivus igéket tranzitivvá tehetnek, funkciójuk szerint igen közel állnak a germán, balti, szláv (és a magyar) nyelvek igeprefixumaihoz. Kifejlődésük – ha areális hatásoktól nem is mentes – belső nyelvi jelenség, de a lívben, a vepszében és két észti nyelvszigeten egyenesen az oroszból és a lettből kölcsönzött igeprefixumokkal is találkozhatunk.

Ugyanígy a parciális tárgy használatának terjedése a balti finn nyelvek körében (főleg a déli csoportban) eredetét tekintve többnyire tisztán balti finn jelenség, de elszórtan megtalálhatók a szláv hatás nyomai. Igen érdekes jelenség a vepszében a totális tárgy terjedése, amelynek okát KONT szigorú logikával fejti meg: a kétségtelen orosz befolyás nem valamely esethasználat közvetlen átvételében nyilvánul meg, mint korábban (az orosz genitivusra utalva) gondolták, hanem az orosz tárgyhasználat egész alaki rendszerének hatásaként.

A munka ezen (I.) fejezetének célszerűbb felépítése áttekinthetőbbé tenné az anyagot, és kiküszöbölné a felesleges ismétléseket. Nem látunk rá okot, hogy a 2., 3., 5. és 6. alfejezetet egymástól különválasszuk, hiszen a 2. és az 5. részben főszerepet játszó szempont szorosan összefügg, illetve a 3. rész a kurzívítás/terminatívítás, a 6. rész pedig a rezultatívítás/irrezultatívítás mellékjelenségeként tárgyalható. Ugyanígy helyesebb lenne az 1., 4. és 7. rész egyesítése a tárgyi szerepű szó szemantikai jellegétől függő tárgyasalakokra vonatkozólag. Továbbá: az alaptag-igék szemantikai jegek szerinti csoportosítása mint szempont nyilvánvalóan háttérbe szorul aspektualitásuk szerinti kategorizálásuk mögött; így a fejezetcím némileg félrevezető.

2.4. II. Az alaptag alakjától függő tárgyi alak

A fejezet két részre oszlik: A/ a totális/parciális tárgyi alak használatát szabályozó igealakoktól, ill. B/ a Sg.Nom. alakú totális alakot feltételező igealakoktól függően.

A/ Ebben az alfejezetben a szerző 1/ az ige tagadó formáitól és 2/ az ige infinitivusi formáitól függő tárgy alakjait vizsgálja.

1/ VÄHROS³ nyomán feltételezi, hogy a parciális tárgy szinte kizárólagos föllépése az alakilag tagadó, nem állítást kifejező mondatokban főleg az átfogóvá vált totális/parciális struktúra következménye, a tagadással összefüggésben azonban vannak olyan funkciói, amelyek ezzel nem magyarázhatók. Úgy véli, ezen funkciók párhuzamosak a balti-szláv genitivus hasonló funkcióival s föltehető, hogy a balti finn nyelveket ezen a téren is érte balti oldalról érkezett strukturális befolyás.

2/ Az *m*-infinitivus illativusától, inessivusától, elativusától, valamint a *t*-infinitivus lativusától függően a tárgy totális/parciális alakjának használata három tényezőtől függ: 1/ a predikátum jelentésétől, 2/ az infinitivusban levő ige jelentésétől, 3/ az infinitivus esetalakjától. Az *m*-infinitivus abessivusától, adessivusától és instruktivusától, valamint a *t*-infinitivus inessivusától, instruktivusától és translativusától függő tárgy alakjára nézve az infinitivusok esetalakja a meghatározó.

B/ Az alaptagként szereplő ige alakjától függő Sg.Nom. alakú teljes tárgy. A szerző az ige imperativusi ill. passzív alakjaitól, valamint a *t*-infinitivus lativusától függő Sg.Nom. alakú teljes tárggyal foglalkozik. Ezek közül a passzív szerkezetekkel kapcsolatos kérdéseket érdemes kiemelni, mivel KONT itt sikerrel tisztázza az észt mondattan egyik eddig elhanyagolt és megoldatlan problémakörét. A passzív alakoktól függő Sg.Nom. alakú tárgy vizsgálatát a balti finn nyelvekben célszerű két külön csoportban végezni:

1/ a passzívum egyszerű igealakjaitól függő tárgy

2/ a passzívum összetett igealakjaitól függő tárgy

Az 1/ esetben a passzívum következetesen imperszonális természetű, így a megfelelő aktív konstrukció tárgya az marad a passzívum egyszerű igealakjaival kapcsolatban is.

A problémát a 2/ eset jelenti, amelyben a passzív alak kétarcú: ugyanabban a konstrukcióban lehet perszonális és imperszonális is, s a Sg.Nom.-ban álló mondatrészt ennek megfelelően alanynak, ill. tárgynak kellene minősíteni. A kétarcúság abban rejlik, hogy a perfectum és a plusquamperfectum összetevőinek, az *olema* segédigének és a főige passzív múlt idejű participiumának a viszonya kétféleképpen fogható fel: egyfelől mint az ige paradigmarendszerébe beilleszkedő összetett

---

³ VÄHROS, I.: Venäjän genetiivi ja suomen partitiivi eritoimen objektin ja subjektin kaasuksina. - Verba docent. Hki 1959, 269-287.1.

igealak, másfelől mint kopula+predikatívum (ilyenkor a participium nominális, adjektívumszerű természete lép előtérbe). A mondattanok az első esetben a Sg.Nom. alakú bővítményt tárgynak, a második esetben alanynak tartják. A két esetet egyrészt bizonytalan szemantikai szempontokkal, másrészt formálisan, a névszói bővítmény és az *olema* segédige kongruenciájának ill. inkongruenciájának alapján kísérlik meg elkülöníteni (ha a viszony inkongruens, a névszói bővítményt tárgynak tekintik, vö. finn *työt on/oli tehty*; ha kongruens, alanynak, vö. észt *ma olen/olin petetud, sa oled/olid petetud, meie oleme/olime petetud* stb. (161)). A balti finn nyelvek északi csoportjában az inkongruens (tárgyas) típus, a déli csoportban a kongruens (alanyos) típus dominál.

KONT azonban a balti finn passzívum eredeti perszonális típusára is utalva (W. SCHLACHTERrel egyetértésben, aki a lapp passzívum hasonló sajátóságát vizsgálta⁴) rámutat, hogy sem jelentésbeli, sem szerkezeti szempontból nincs ok a Sg.Nom.-ban álló bővítmény egyoldalú, alanyként, ill. tárgyként való felfogására, hanem - egzaktabb kritérium híján - el kell fogadni a jelenség kétarcú természetét. A balti finn nyelvek struktúrájának régi és gyakran megnyilvánuló vonása az alany és a tárgy igen szoros összefonódása. Ez elválaszthatatlan kapcsolatban van a balti finn nyelvek totális/parciális struktúrájával, amely a passzív szerkezetekre oly módon hatott, hogy az ilyen szerkezetekben a tárgy és az alany eseteként is fellépő partitívus a predikátummal inkongruens, s így elősegítette, hogy az analóg funkciójú nominatívusi bővítmény és a predikátum formai viszonya közeledjék az inkongruencia felé.

2.5. III. A tárgyként szereplő szó szófaji hovatartozásától függő tárgy alakja

A kurta fejezetben a szerző két jelenségnek szentel figyelmet: 1/ a teljes tárgyként szereplő számnevek és 2/ az ugyanezen funkciójú mennyiséget jelentő főnevek Sg.Nom.-i alakjának. A 2/ csoport illetően alaki megjelenését az 1/ analogikus hatásával magyarázza, az 1/-re vonatkozólag azonban megjegyzi, hogy a jelenség - más nyelvcsaládokban is ismert lévén - általános nyelvészeti magyarázatot kíván.

3.1. Újabban ERKKI ITKONEN foglalkozott egy hosszabb tanulmányban a témakör néhány kérdésével, azokat az egyes nyelvek esetrendszerbeli változásai felől megközelítve.⁵ Nézetei két (az ismertetett monoqráfia szemszögéből periferikus) ponton térnek el KONTÉitól.

(1) ITKONEN (JAKUBINSKAJA-LEMBERG kutatásai nyomán) igazoltnak látja, hogy a mordvin ablatívusi "tárgy" nem csupán

⁴W. SCHLACHTER: Lappische Passivsyntax. - UAJb XXV. (1953) 201, 119, 184. 1.

⁵E. ITKONEN: Über das Objekt in den finnisch-wolgaischen Sprachen, FUF XXXIX, 1971-72. Heft 3. 153-212.1.

a parcialitás, hanem az irrezultatív aspektus kifejezője is lehet, s így azt a balti finn partitivusi tárgy megfelelőjének tekinti. KONTnak azt az ellenérvét, amely szerint az ablatívusi "tárgy" nem illeszkedik bele a tárgyas viszonyok kifejezésének mordvin rendszerébe, mivel a főlérendelt ige mindig alanyi ragozású, azzal utasítja vissza, hogy a határozottság/határozatlanság oppozíció kifejezése az ablatívusi tárgynak csupán másodlagos funkciója. Ugyanakkor ITKONEN maga is említi - amire KONT is rámutat -, hogy az ablatívusi tárgy a mordvin igéknek bizonyos szemantikailag elhatárolt csoportjához kapcsolódik, míg a balti finn partitivusi tárgy használatának ilyen alapvető korlátozása nincs.

(2) ITKONEN úgy véli, hogy mivel az "élő"/"élettelen" jegy kifejezése az esetrendszer eszközeivel több finnugor nyelv, így a lapp, a cseremis, a permi nyelvek szintaxisában is ismert jelenség, a mordvinban az említett oppozíció megnyilvánulása a genitívusi ill. nominatívusi tárgy váltakozásában nem feltétlenül orosz befolyás mellett fejlődött ki. Ezzel - kimondatlanul is - megkérdőjelezheti KONT szemléletét, amelyben inkább előtérbe kerül az egyes balti finn nyelvekben, ill. azok dialektusaiban észlelhető hasonló jelenségek areális szempontú vizsgálata.

3.2. KONT könyvét nem csupán azért tartottuk érdemesnek ilyen hosszas ismertetésre, mert az adott témakörben máig a legátfogóbb összehasonlító nyelvészeti munka, hanem azért is, mivel további s más irányú kutatásokhoz is megbízható támpontot adhat. Számos (a kiemelnél jóval több) areális nyelvészeti szempontból figyelemre méltó jelenséget ír le, amelyek az ilyenfajta hatások szinte minden típusát képviselik. A vizsgált nyelvek itt tárgyalt strukturális sajátosságai (az aspektualitás kifejezése, az esetrendszer és az aspektualitás kapcsolata, az explicit totális/parciális struktúra, a paszszívum) már régebben fölkellették a tipológusok érdeklődését. Az ismertetett munkában föltárt összefüggések további ösztönzést adhatnak a balti finn nyelveket egyéb finnugor nyelvekkel, ill. más nyelvcsaládokhoz tartozó nyelvekkel konfrontáló tipológiai vizsgálatokhoz.

Lerch Agnes

WOLFGANG STEINITZ: OSTJAKOLOGISCHE ARBEITEN I-II.

OSTJAKISCHE VOLKSDICHTUNG UND ERZÄHLUNGEN AUS ZWEI DIALEKTEN;
HERAUSGEGEBEN VON DR. G. SAUER UND DR. R. STEINITZ.

Akadémiai Kiadó, Budapest - Akademie-Verlag, Berlin -
Verlag Mouton, Den Haag 1975. XXV+468, VIII+320 lap.

WOLFGANG STEINITZ (1905-1967) a finnugor nyelvészet egyik legnagyobb hatású művelője volt. A nyelvtudomány, a folklór és az etnológia több területén maradandót alkotott, leginkább mégis mint az obi-ugor nyelvek és a finnugor hangtörténet kiváló specialistáját ismerjük, aki mindenképp előtt ilyen témájú műveiben érvényesítette a finnugrisztikában elsőként következőként a fonológia, ill. általában a rendszerszerűség elveit.

Több jelentős művének megírása, ill. megjelentetése a II. világháború, majd az utána következő hidegháborús időszakra esik. A példányszámok gyakran kicsinyek voltak, sok el is kallódott közülük, nem jutott el minden intézethez, nyelvészhez, akik számára készült. Egyes nagy érdeklődésre joggal számot tartó, bár rövidebb írása kevésbé ismert, nehezen hozzáférhető helyen jelent meg. Ezért mindenképpen dicséretes, hogy a Magyar Tudományos Akadémia és az NDK Tudományos Akadémiája négy kötetben újra megjelenteti W. STEINITZ legfontosabb osztrák tárgyú munkáit. A négy kötet terve a következő volt: I. Ostjakische Volksdichtung: Texte, II. Ostjakische Volksdichtung: Kommentare, III. Ostjakische Volksdichtung aus dem Nachlass, IV. Beiträge zur Sprachwissenschaft und Ethnographie.

Az I. kötet élén R. JAKOBSON meleg hangú bevezetője áll, amely W. STEINITZet nemcsak mint tudóst, hanem mint embert is bemutatja (IX-XIV. l.). A sorozat célját megfogalmazó, a közreműködők neveit megemlítő előszó (XV-XVIII. l.) után az "Ostjakische Volksdichtung und Erzählungen aus zwei Dialekten" I. kötetének (Tartu 1939) fotomechanikus utánnomása következik (1-458 l.). Új a kötetben azon kéziratos megjegyzéseknek a közreadása, melyeket STEINITZ saját munkapéldányába írt be (459-465 l.). Két lap terjedelemben (467-468 l.) a sajtóhibák és más helyesbítések jegyzéke zárja a kötetet.

A II. kötet az OVE 1941-ben Stockholmban kiadott II. részének fotómásolatán kívül (1-208 l.) több új, először publikált anyagot is tartalmaz. A legfontosabb a serkalí szövegekhez készült kommentárok (221-295 l.), amelyekkel közel 40 év után végre teljessé vált az OVE. A 209-216. lapon STEINITZ kéziratos megjegyzéseit találjuk, amelyek végén pedig a következő részek állnak: 14 dalnak a kottája (reprint, 297-302 l.), nyelvmestereinek bemutatása (303-307 l.), néhány fotó (308-311 l.), majd a középső Ob vidékének térképe (313. l.).

Az OVE kötetei megjelenésük után igen pozitív kritikában részesültek, most újra részletesen elemezni és méltatni nem szükséges őket. Örülünk, hogy végre teljessé kiegészítve minden érdeklődő szakember részére hozzáférhetővé váltak.

Mikola Tibor

LÁSZLÓ HONTI: SYSTEM DER PARADIGMATISCHEN SUFFIXMORPHEME
DES WOGULISCHEN DIALEKTES AN DER TAWDA.

Akadémiai Kiadó - Verlag Mouton, Budapest - Den Haag,
1975. 161 lap.

HONTI monográfiájában egy ma már kihaltnak tekinthető vogul nyelvjárásnak, a tavadinak a paradigmaticus szuffixmorfémáit elemzi a deskriptív nyelvészet módszerével.

A munka időszerűsége és fontossága tagadhatatlan. A rendelkezésre álló, MUNKÁCSI és KANNISTO gyűjtéséből adódó mintegy 100 oldalnyi korpusz a jövőben már aligha fog gyarapodni, a kevés anyag bővülésére nemigen számíthatunk. A szuffixmorfémák elemzése többféle módszerrel is elvégezhető. Vannak, akik más metódushoz folyamodtak volna. Az viszont vitathatatlan, hogy a maga választotta módszert HONTI kiválóan alkalmazza, a fölhasznált terminusokat tömören, világosan meghatározza, elemzése logikus, meggyőző. A hagyományos deskriptív, strukturalista módszereken túllépve hasznosítja az univerzálékutatások eredményeit is, például a mássalhangzó-fonéma-rendszer meghatározásában.

A paradigmaticus szuffixmorfémák elemzését megelőzi a fonéma-rendszer vizsgálata (12-21 l.). Ésszerűen módosítja STEINITZ fonémajelölését: ε és e helyett $\bar{\varepsilon}$, e helyett $\bar{e}$, i helyett $\bar{i}$. Meggyőzően értékeli $\bar{s}$ -nek KANNISTO $\bar{t}\bar{s}$, $\bar{s}$ és $D\bar{s}$ jeleit. A 23-28. oldalakon meghatározza terminusait, bemutatja módszerét. A "Morfológia" című rész leírja az ige- és névszó-töveket, valamint a paradigmaticus szuffixmorfémák alternációs típusait (29-39 l.).

A mű központi része természetesen a "Morfológia" (41-90 l.). A következő sorrendben írja le a szuffixumokat: A. Igei szuffixumok. I. Jelmorfémák (aktív-passzív; igemódok, igeidők, alanyi és tárgyas ragozás). II. Személyragok. Ezután bemutatja a szuffixumok lehetséges kapcsolatait. B. Névszói szuffixumok. I. Jelmorfémák (Számjelek, birtokos személyjelek), II. Ragok (Nom, Akk., Lat., Lok., Abl., Instr., Komit. Translat., Modális, a személynév-mások ragozása). A névszóknál is összefoglalja a lehetséges kapcsolatokat.

Az V. fejezet a forrásokban található raggal és jellel ellátott szavakat mutatja be rendszerezve, kategóriánként (91-139 l.). A "Függelék" röviden leírja az egyes szuffixumok szintaktikai szerepét (141-151 l.).

Honti László monográfiája szépen megírt, hasznos hozzájárulás az obi-ugor nyelvészeti szakirodalomhoz.

Mikola Tibor

EERO KIVINIEMI: VÄÄRÄT VEDET. SZOKATLAN FORMAJÚ TAVAK
TANULMÁNY A MINTÁK SZEREPÉRŐL A NÉVKELETKEZÉSBN.
Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki, 1977.

EERO KIVINIEMINEK már a mostani tanulmánya előtt is az volt a nézete, hogy nem születik új helynév a már meglévő szókészlettel függetlenül. A szerző tehát elutasítja azt a hagyományos nézetet, hogy a helynevek köznévi kifejezésekből kristályosodtak ki rövidebb-hosszabb idő alatt. Művében KIVINIEMI meg akarja vizsgálni nézetének helyességét, valamint azt, hogy milyen hatással van a már meglévő névállomány a születő névre.

A vizsgálatok alapjául KIVINIEMI a szokatlan formájú tavakat választotta. E szokatlan formájú tavakhoz a következő megfontolásból jutott: ahhoz, hogy kiderítse a minták szerepét a névadásban, meg kell vizsgálni az elnevezés alapjának (itt: forma) egy variánsát (a szokatlan alak). A víznevek viszonylag a legrégebbiek, így a kis földterületek nevei - amelyeket kevesen használnak - nem zavarják a képet. Finnországban majdnem mindenütt vannak tavak. A vizsgálandó anyagot viszonylag könnyű volt összegyűjteni az alaptérképről (lépték: 1:20000).

Miért választotta a kutató az állóvizeket a vizsgálat anyagául, miért nem vizsgálta például a szokatlanságot a szántóföldek neveiben? KIVINIEMI már e munkája előtt is elfogadta azt a véleményt, hogy a helyfajtája (pl. tó, szántóföld, mocsár) hatással van a névmintára. Ezt a vizsgálat meg is erősíti. Másrészt az anyagot gyakorlati okból valamiképpen korlátozni kellett.

Majdnem ezer név szerepel az anyagban, amelyeket a következő névtípusokba lehet sorolni: *Väärä-* ("görbe") nevek, (243), *Kolmisoppi /Kolmiloukko-* ("háromszög") (182), *Risti-* ("kereszt") (105), *Koukku-* ("horog") (95), *Housu/Kaatio-* ("nadrág") (89), *Haara-* ("ág") (77), *Polvi-* ("térd") (74), *Mukka-/Mutka-* ("kanyar") (42), *Kynnär-* ("könyök") (32), *Kovero-/Kovera-* ("homorú") (28), és *Käyrä* ("görbe") (21). Mindegyik csoportot feltünteteti az elterjedési térkép, és az elterjedés okait a lehetősek szerint kiderítették. Kényes feladat volt megpróbálni kideríteni a tavak formáját az elnevezés idején, mivel a föld emelkedése Finnországban hatott az állóvizek alakjára.

A vizsgálat kétségtelenül megerősíti azt a nézetet, mely szerint a névmintáknak szerepe van a nevek születésében, mivel egy-egy típus elterjedési területe nem magyarázható meg pusztán a szó- vagy kultúrföldrajz alapján. Érdekes eredmény az, hogy az elnevezési minták a helyfajtájához kötöttek. Ez kiderül pl. a *Väärä-*nevek elterjedéséből, ugyanis a *Väärijärvi* ("Görbetó") elterjedése egészen más, mint a *Väärätpelloté* ("Görbe szántók").

Mint eddig kiderült, az új névnek mindig van kapcsolata a korábbi névkészlettel. Felmerül a kérdés, hogy lehet-e a helynevet a benne foglalt nyelvi kifejezés szerint értelmezni. KIVINIEMI válasza erre: "A névkeletkezés a rendszerhez tartozó típusok alapján azt jelenti, hogy az elnevezési alapot nem is választják, nem is önkényesen jelölik ki, hanem ugyanolyan

módon alakul, mint más ilyenfajta helyek nevében." Ilyen módon a minták szerint megváltozott neveket mindig a kialakult szokás szerint lehet értelmezni, az általuk tartalmazott nyelvi kifejezés bizonyos jelentésének alapján. Egyébként a névmagyarozatot bővíteni kellene az egész névkészlet figyelembevételével, mivel pl. a *Haukijärvisen* ("Csukató") nem feltétlenül van a legtöbb csuka azon a területen, hiszen ezt a mintát csak akkor használhatták, ha a többi mintákat azon a területen már felhasználták.

Végül KIVINIEMI előadja véleményét az elnevezések kutatásának jövőjéről: a súlypontot át kellene helyezni a területi monográfiákról az általánosabb elnevezésminták tisztázására, hogy eljussunk az egész nyelvterületet fedő szintézishez. A saját véleményem egyébként a területek, sőt a kicsi területek tanulmányozásának fontosságát feltételezve az, hogy egyszerre kell az egész terület elnevezéseit vizsgálnunk, nem pedig csak az azonos fajtájú helyekét. Csak így lehetséges kideríteni, hogy a közeli környezetben már meglévő névkészlet hogyan hat az új névre. Ez a hatás véleményem szerint épp olyan fontos, mint az azonos fajtájú nevek egymásra hatása. Lehetséges, hogy KIVINIEMI erre a hatásra utal mondatában: "Amikor a névadás bizonyos szempontból névválasztás is a névadók által ismert elnevezések alapján, a neveket meg kell vizsgálni az egész névállományhoz való viszonyukban is." Mielőtt a névminták szerepét véglegesen tisztázzuk, a nézőpontot véleményem szerint szélesíteni kell úgy, hogy figyelembe vesszük azt, hogy milyen névkészlettel bír egy névhasználó, más szóval, milyen névkészleti alapról választ nevet az új helyeknek.

Markku Rainio